

ԷՆԴԱՍՆՈՒՄ ՄՇԱԿՈՅԹԻՆ ՀԱՄԵՄՈՒՎԾ ՅԱՒԵԼՈՒՄ.
ՀԱՅԱՏԱՌ ԹՈՒՐԳԵՐԵՆ ԽՈՀՄԱՐԱԿԱՆ ԳՐՔԵՐԸ

Սիտար Երկենի «Օսմանեան կայսրութեան պատմութեան վերջին շրջանում օսմանեան խոհարարական մշակոյթում հայկական խոհանոցի դերը. հայատառ թուրքերէնով գրուած խոհարարական գրքեր» վերևագրով գիրքը հրատարակուել է «Լիպրա» հրատարակչութեան կողմից: Նա ներկայացնում է հայատառ թուրքերէնով գրուած խոհարարական գրքերի մշակութային ազդեցութեան եւ արաբատառ ու հայատառ թուրքերէնով գրուած խոհարարական գրքերի միջեւ եղած կապը: Սիտար Երկենի հետ գրուցեցինք խոհանոցային մշակոյթի մասին՝ հիմք ընդունելով վերջինիս գիրքը:

ՀԱՐՑՈՒՄ.- Մի փոքր կը պատմե՞ք ձեր մագիստրոսական թեզը գրելու ընթացքի մասին:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ.- Խոհանոցային մշակոյթի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւնն արել եմ Պոլսի Պիլկի համալսարանի մշակութային հետազօտութիւններ բաժնում, այս եղել է իմ մագիստրոսական թեզի թեման: Ի հարկէ հետազօտութեան

ընթացքը մի փոքր բարդ էր: Նախկինում յատուկ դպրոցում խոհարարութեան արագացուած դասերի էի գնացել, բարձրագոյն կրթութեամբ էլ ընկերաբան եմ: Յետեւարար հայատառ թուրքերէն խոհարարական գրքերն իմ հետաքրքրութեան շրջանակներում էին, ինչպէս նաև այս մշակութային բաժնին համապատասխան թեմա էր: Թեմայի վերջնական ընտրութիւնից յետոյ սկսուեց գործի դժուարին փուլը: «Արաս» հրատարակչատանը թուրքերէն թարգմանուած միայն մեկ գիրը կար: Դժուար էր գտնել հին օրինակները, բացի այդ՝ մի փոքր ժամանակ պահանջուեց, մինչեւ գտայ այս մարդկանց, որոնք ունեին այդ գրքերը: Գիտական թեզիս դեկավարը Այհան Աքթարն էր, որը բազմաթիւ հարցերում աջակցեց ինձ: Իմ ընկերներից Սեսիլ Զաչթը շնորհի կարողացայ գտնել անհրաժեշտ գրքերի մի մասը: Աշխատանքը բարդ էր, բացի այդ՝ դժուար էր գտնել անհրաժեշտ գիրերը: Ամենակարեւորն այս էր, որ ես կարողանայի գործը շարունակել այս կետից, որին թեմայի ուսումնասիրութիւնը հասցրել էին նախկին հետազօտողները: Երբ տալիս ենք հին խոհարարական գրքեր անոնք, առաջիններից մեկը, որ մտըներիս է գալիս, հետազոտող թուրքութ քութն է: Ես սկսեցի աւելի խորը ուսումնասիրել երա ու միւսների արած գործի մի մասը միայն: Այսպէս նպատակադրուեցի ուսումնասիրել հայատառ թուրքերէնով գրուած բնագրերը եւ հայկական խոհանոցը:

3.- Զեր գորի նախաբանում խօսում էք այն մասին, որ հետազօտողներին շատ չի հետաքրքրում խոհանոցային մշակոյթը: Ինչո՞ւ է այդպէս:

Պ.- Դրանով ցանկանում եմ ասել, որ շատ աւելի բան պետք է իմանանք հայտառ թուրքերն ընագրերի մասին: Ի հարկէ հետազոտողները, ինչքան որ հևարաւոր է, իրենց աշխատանքները կառուցում են իրենց հետաքրքրութեան շրջանակներում, բայց ես թեզ գրելիս, որ երեք տարի առաջ եր, հանդիպեցի ոչ միայն հայտառ, այլեւ քարամաներենով (յունատառ թուրքերեն) ու երրայտառ թուրքերենով գրուած բազմաթիւ ընագրերի: Ես այդպիսի մեկական-երկուական նախադասութիւն տեսել եմ այս գրքերի եզրերին, որոնք օգտագործել եմ իմ հետազոտութեան համար: Այս թեմայով, ի հարկէ, բազմաթիւ գիտնականներ հետաքրքրուում են եւ խորը ուսումնասիրել են, այսուամենային, կարծում եմ, որ ընդհանուր առմամբ տարբեր այբուբեններով գրուած թուրքերն ընագրերով չեն հետաքրքրուում կամ տեղեակ չեն դրանց մասին: Երբ մտածում ենք հայտառ թուրքերն գրուած ընագրերի շուրջ արուած ուսումնասիրութիւնների մասին, առաջին անձինք, որ մեր մտքին գալիս են, Յասմիկ Ստեփանեանն ու Գեորգ Փամուճչեանն են, իսկ յունատառ թուրքերենի ժամանակ յիշում ենք Էվանկելիսա Պալթային: Նրանցից բացի՝ ուրիշ հետազոտողներ եւս կան, սակայն կարծում եմ, որ նրանց գործերը թերի են:

Հ. - Դուք խօսում եք այս մասին, որ 1915 թ. տեղի ունեցած ցաւալիի հրադարձութիւնները (Բայց ցեղասպանութիւն, «Ակունք» խմբ.) հայ գրականութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն են թողել: 1920 թ. ի վեր սփիռքում հայատառ թուրքերէնով գրուած գրքերի աճ է Նկատում: 1915 թ. անցել է 100 տարի, սակայն Թուրքիայում նման գրքերի հրատարակութեան գործում աճ չկայ: Ինչո՞ւ:

Պ.- 1915 թ. յետոյ Օսմանեան կայսրութեան տարածքում ապրած հայերը ստիպուած են եղել գաղթել տարբեր երկրներ: Այդ երկրնե-

րում նրանք տպարաններ են բացել Եւ շարունակել գործը: Դա Ել, ինչպէս դուք Ել Նշեցիք, մի քանի տարի յետոյ Են կարողացել սկսել: Երանի՛ հնարաւոր լիներ 1920 թ. յետոյ հրատարակուած գրքերը, ընագրերը նախ թարգմանել թուրքերէն, ապա՝ այլ լեզուներով: Տեղի ունեցած իրադարձութիւնների (Յայց ցեղասպանութիւն, «Ակունք» խմբ.) ակնյայտ հետեւանքերը եթե մի կողմ թողնենք, ապա սփիւռքահայերի կողմից աշխարհի բազմաթիւ վայրերում տպագրուած գրքերի բովանդակութիւնը, թարգմանութիւնները, թեզիս թեմայի՝ խոհանոցային մշակոյթը, կամ Ել բազմաթիւ այլ թեմաներով գրուած ընագրերը շատ կարեւոր են, քանի որ դրանք այդ ժամանակուայ մշակութային Եւ գրական գործընթացի մի մաս են: Այդ սերնդից յետոյ, ընականաբար, նման գրութիւններ այլեւս չեն գրուել: Ես կարծում եմ, որ հայատար թուրքերէնով գրուած բոլոր գրութիւնները, որոնք գրուել են դասական հայերենի դժուարութեան Եւ օսմանեան ժամանակաշրջանում առօրեայ կեանքում թուրքերէն իմանալու անհրաժեշտութեան պատճառով Եւ դադարել են գրուել 20-րդ դարի կեսերին՝ տեղի ունեցած քաղաքական իրադարձութիւններով պայմանաւորուած, շատ արժեքաւոր են: Յուսով եմ, որ մի օր մասրամասնօրէն կ'ուսումնասիրուեն 1891 թ. Հաճըպէջատ Ահմետ Սուլթան Էֆենտու կողմից գրուած «Օսմաններէն իմացողների համար չորս օրում հայերէն սովորելու մեթոդիկան» աշխատութեան նման գրքեր հրատարակելու անհրաժեշտութեան Եւ պահանջարկի թեման Եւ ներկայիս վիճակը:

၃.- Ելրոպայում խոհանոցի եւ ազգային մշակոյթի միջեւ աևմիջական կապ կայ: Օսմանեան կայսրութիւնում հայերի ու թուրքերի մշակութային միախառնման գործում խոհանոցը դեր ունեցել է: Այսօր շարունակո՞ւմ են այդ աւանդոյթները:

Պ.- Ես կարծում եմ, որ խոհանոցը մեծ ու կարեւոր դեր է կատարել Օսմանեան կայսրութիւնում հայերի ու թուրքերի՝ ընդհանուր յայտարարի գալու հարցում: Իրականում գուցէ եւ ոա պայմանաւորած էր Նրանով, որ այսպէս ասած՝ «տան Ներսը» համարուել է խոհանոցը: Օսմանեան ժամանակաշրջանին պատկանող բազմաթիւ խոհարարական գործորում տեղ գտած ուտեստները ներկայում թէ՛ հայկական, թէ՛ թուրքական խոհանոցի մաս են: Եթէ դրան նայենք դրական տեսանկիւնից, ապա, ինչպէս դուք Նշեցիք, այս ապահովել է Օսմանեան կայսրութիւնում թուրքական ու հայկական մշակոյթների միախառնումը: Ինչ վերաբերում է մեր օրերին, այս կետը, որին պետք է ուշադրութիւն դարձնել, Պուրակ Օնարանը հետեւեալ կերպ է ընութագրում. ազգ-պետութեան կառուցման գործընթացում Օսմանեան կայսրութիւնը թուրքական պետութեան փոխելու ընթացքում իրերի անուակոչումներն ու գտումներն են: Այս մասին յստակ պատկերացումները ողջամիտ կը լինեն այս ժամանակ, երբ այս տարիների ընթացքում տեղի ունեցածները վերլուծուեն: Կարծում եմ՝ կարեւոր է, թէ ինչ յետին նպատակ են հետապնդում հայկական խոհանոցը օսմանեան խոհանոցից առանձնացնելու կամ չառանձնացնելու տեսակետները: Կատահ եմ, որ ներկայում երկու մշակոյթների կողմից ել իրենք համարուող ուտեստների փոքրիկ տարրերութիւնները այդ ամբողջականութիւնն աւելի են գեղեցկացնում: Ըստ իս, ինարաւոր է տեսնել այդ բաժանման օրինակները որոշ շրջաններում, որտեղ Պոլսի թաղամասային մշակոյթը դեռեւս առկայ է:

3.- Հաւ, իսկ հայ բնակչութեան թուի կրծատումը ազդել է արդ-

Եօթ խոհարարական մշակոյթի վրայ

Պ. - Ի հարկէ: Եթէ չկան մարդիկ, խոհանոց էլ չկայ: Խչպէս արդէն նշեցի, որոշ շրջաններում ապրած հայերի խոհարարական մշակոյթը պահպանուում է այդ շրջանների առեւտրի մեջ կամ շուկայում: Խնչքան էլ ականջին սովորական թուայ, ճաշի համար անհրաժեշտ մթերքը գտելիս կողքին թեզ հետ առեւտուր անող մարդուց խորհուրդ են հարցուում. դա մի փոքր էլ այս տարածքի հիմայատկութիւնն է: Մարդկանց քանակի կրծատումը, այո՛, պատճառ է հանդիսանում, որ այդ խոհանոցային մշակոյթին աւելի քիչ հանդիպենք: Բայց իմ հաւատտն անսպառ է այս հարցում, որ յատկապէս վերջին տարիներին Ասստովիայի (Վրեւմտեան Յայստանի, «Ակունք»-ի խմբ.) խոհանոցի եւ մշակոյթի շուրջ արուած ուսումնասիրութիւնները կ'օգնեն, որ հայկական խոհանոցային մշակոյթն իր արժանի տեղը գտնի: Բացի այդ՝ կարծում եմ, որ այդ մշակոյթի պահպանման մեջ մեծ ներդրում ունեն յունական եւ հայկական ճաշարանները, որոնց թիւը քիչ է:

- Արարատար թուղթերէնով եւ հայատար թուղթերէնով գրուած սրարական գրքերի միջեւ առկայ ազդեցութեան մասին եք խօհնչ չափերի է հասնում այդ առեզրութիւնը լեզուների մէք:

Մ աշխատանքի ընթացքում ես փորձեցի գտնել և առաջարկել նաև յունատառ պարագաներ թուրքերենով գրուած խոհարարական գրքեր, սա- առիթ չեմ ունեցել դրանք խորութեամբ ուսումնասիրությունը: Կար- եմ, որ կարեւոր են ոչ միայն թեզիս թեման հանդիսացող խոհա- սկան մշակոյթի ու խոհանոցի, այլեւ բոլոր ոլորտներում տար- այբուբեններով թուրքերէն գրուած ընագրերի ուսումնասիրու- թյունը: Ցուսով եմ, որ այդ թեմաներով ուսումնասիրութիւններ կանոնավոր կազմակերպությունների կողմէ կազմակերպվեն:

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/22571/ortak-kulture-bir-cesni-ermeniler-filim-turkce-yemeke-ari?fbclid=IwAR2ZaM5CK4ziRAvaUSBf3htOMtXGW7JZ0bXXTUTCWOEuFhjUdlsjXPs>

ՊԱՐՍԿԱՎԱՅՐԻ 1918-Ի ՀԱՅՈՑ ...

Ծարունակուած 6-րդ Էջեն

Դոկտ. Ռոզմարի Յարութիւնեան-Թոհեն յուշագիրքի յառաջաբանին մէջ Պարսկահայքի հայասպանութեան մասին կը խորհրդածէ Եւ ըսդհանուր գիծերու մէջ կը բացատրէ անոր պատճառները: 1918-էն առաջ, Ա. Համաշխարհային պատերազմին մասնակից պետութիւններու աչքը Պարսկաստանի վրայ էր, հակառակ այս իրողութեան, որ Վերջինս պատերազմին չէզոք դիրք բռնած էր: Ուստի կը ձգտէր հարակ տաք ջուրերը իշնել եւ անոր նաւահանգիստները օգտագործէլ: Մեծն Բրիտանիա իր ախորժակը սրած էր Պարսկաստանի հարաւարեւմտեան շրջանին մէջ գտնուող նաւթահորերուն տիրանալու, դեպի Հնդկաստան երթաւեկող իր նաւերուն վառելանիւթ հայթայթելու նպատակաւ, այդպիսով, ցամարի ճամբով պահովելու Հնդկաստանի հետ իր կապերը: Նկատելով, որ Պարսկաստան հետզհետէ կը դառնար ճարտարարուեստական երկիր մը, Գերմանիա կը ձգտէր իր արդիւնաբերական յառաջացած մերենաներն ու սարցերը սպառել պարսկական շուկային մէջ եւ փոխարէնք՝ ապահովել հսկայական շահեր: Ֆրանսացիները, պելճիքացիներն ու հոլանտացիները կը ձգտէին իրենց արդիւնաբերական ապրանքներով (շաքար, ծխախոտ եւ հեռագրական գործիքներու եւ ցանցերու հաստատում) ու առեւտրա-վարչական ծառայութիւններով գոհացում տալ պարսկական շուկային՝ նիւթական կառենող շահերու դիմաց (Էջ 17-18):

կաս շուկայիս սրբազնա զարեւոր շահերու դիսաց (Եջ 17-18): Այս բոլորին մէջ, ըստ հեղինակին, Միացեալ Նահանգները այդ տարիներուն Միջին Արեւելքի մէջ աւելի մարդասիրական ներ կը կատարեին, քան` քաղաքական կամ առեւտրական: Անոնք ամէն ազգի եւ կրօնի որբերուն զանազան տեսակի օգնութիւններ կը հասցնէին, որբանցուներ կը կառուցեին, որբեր կը հաւաքէին եւ կը կերակրէին զանոնք, դպրոցներ ու ուսումնարաններ կը բանային անոնց համար: Ամերիկացիները կը գործէին միսիոնարական միութիւններու միջոցով: Միացեալ Նահանգներու վարչամերժնան քաղաքականութեան եւ առեւտրուի մէջ նուազ փորձառու էր, քան` իր եւրոպացի դաշնակիցները, որոնք դարձերու փորձառութիւն ճեղք ձգած էին զարլատիրական հարցերու մէջ եւ աւելի շահադիտական անկիւնէ նայելով կը գործէին ամենուրեք, մասնաւո՞ն՝ Միջին Արեւելքի մէջ (Եջ 18):

Երբ ցարական ուժերը Ռուսիոյ մէջ համայնավար յեղափոխականներէ պարտութիւն կրեցին, եւ երկիրը անցաւ Վերջիններուս ծեռքը, ինչպէս՝ բոլոր ճակատներու վրայ, իրանի եւ Պարսկահայքի մէջ ծառայող ռուս զինուորները նահանջեցին ու վերադարձան իրենց տունները: Անոնց մեկնումն ետք Պարսկահայքի հայերն ու ասորիները անպաշտպան մնացին: Օսմանեան բանակը անմիջապէս տարուծուեցաւ Խոյի շրջանին մէջ՝ տեղույն քրիստոնեաները եւ մասնաւանդ հայերը բնաջնջելու թրքական կանխամտածուած եւ նախապատրաստուած ծրագիրը ի գործ դնելու շրջանի քիւրտերուն օգնութեամբ, ճիշդ այսպէս՝ ինչպէս գործադրեցին Յայաստանի արեւմըտեան հատուածի եւ Կիլիկիոյ շարողերը: Այս պարագային, միակ տարբերութիւնը այն էր, որ օսմանցիները իրենց պետութեան սահմաններէն դուրս կը կատարէին մարդկութեան դէմ մեծագոյն ոճիրներէն մէկը՝ հայասպանութիւնը: Թուրքերը լաւ գիտէին, որ դաշնակից պետութիւնները զբաղած էին պատերազմի հարցերով: Պարսիկ դեկավարութիւնը իր կեդրոնին մէջ նստած՝ ո՞չ ուժը ուներ եւ ո՞չ ալ քաղաքական կամքը՝ իրեն հպատակ քրիստոնեաներն ու հայերը պաշտպանելու: Խոյի շրջանին մէջ թուրքերը ունեին իրենց մեղսակից օգնական քիւրտերը՝ շնորհիւ շահար ցեղախումբին, որոնց դեկավարը՝ Սմկօ Շահիք, վայրէնի բնազդով թուրքերու հաւատարիմ ծառայ մըն էր՝ վասն կողոպստի եւ մարդասպանութեան: Ամկոյի զինեալ ասպատակները կը սկսին քրիստոնեաները եւ մասնաւանդ հայերը նեղել, խոշտանգել, առեւանգել եւ իրենց տուններն տեղահան ընելով՝

անոնց ինքերուն եւ ստացուածքներուն տիրանալ: Անոնք նոյնիսկ իսլամ պարսիկներ ալ կը կոտորեն կողոպուտի եւ քմայրի սիրոյն: Թուրքերը որոշած էին յարձակիլ եւ գրաւել Խոյը եւ շարդել տեղույն հայերը:

Այդ օրերուն Խոյի հայութեան վիճակը ողբերգական կը դառնայ: Հայ կանայք ժամերով ուտելիքի կը սպասէին շուկային մէջ, համաճարակներ տարածուած էին, տարեցներ ու մանուկներ կը մահանային մեծ թիւով: Բարեացակամ իսլամ պարսիկներ գեղեցիկ հայուհիները իրենց տուները կը տանէին՝ զանոնք չար աչքերէն թաքցնելու

համար: Թուրք զինուորները (ասկեարները) հայ կիներ ու աղջիկներ կ'առեւասգեին, կը բռնաբարեին եւ կը սպանեին: Թուրքերու քաղաք մոլուտքին, իրենց ծերբակալած հայ այրերը լեռները տանելով՝ կոտորած եին: Յեղինակը կ'ըսէ, որ Պարսկաստանի կառավարութիւնը ոչ մեկ ճիգ կը թափէր հայերը պաշտպանելու, քանի որ անոր համար այս եր որ Ասրաւանար Ժերմ Մար որութերը (ասիսթի: (Ես 19):

բաւ էր, որ վարչակարգը գերծ մնար թուրքերու չարիքն... (Էջ 19):
1915-1918 թուականներուն թուրքերու իրազործած հայասպանութիւնը կատարուած է միայն Հայաստանի արեւմտեան հատուածին, Կիլիկիոյ եւ ընդհանրապէս օսմանեան պետութեան սահմաններուն մէջ, այլ ևաեւ տեղի ունեցած է հոն, ուր որ թուրք զիսուորը իր պիդը ոտքը կոխած է, ներառեալ՝ Հայաստանի արեւելեան հատուածին, Վրաստանի զանազան շրջաններուն եւ Պարսկահայքի մէջ, որ այդ տարիններուն եւ մինչեւ օրս կը գտնուի պարսկական գերիշխանութեան տակ: Այս իրականութեան մասին դժբախտաբար հայկական պատմագիտութեան եւ ընդհանրապէս հայկական միջավայրին մէջ թիւրիմացութիւն գոյութիւն ունի, քանի որ այդ մասին շատ քիչ խոսելու համար անհնարինութիւն է:

Արդարեւ, իրաւացի է «Վերապրած խոյեցի Արուսեակը» յուշագիրքի հեղինակը իր նախաբանին մէջ, ուր կ'ըստ. «Թիշ թիւով մարդիկ են տեղեակ այս իրականութեան մասին, որ օսմանցիներու այդ եղեռնը իրականացրել են ոչ միայն իրեւոց երկուում (օսմանցիներու «Երկրի»-ն մեծագոյն մասը ուրիշ ժողովուրդներու հայրենիքն է. Յ. Ի.) այլև՝ հարեւան երկրների հողի վրայ», ինչպէս որ Նշած եմ «Վկայարան հայկական ցեղասպանութեան» հատորաշարքի Գիրք Ե., ՊԵՐՈՒԹ, 2013, էջ 242-ի մէջ: Մեկ խօսքով, թուրքերու կողմէ հայոց քնաշընումը կատարուած է նաեւ հայոց հայրենիքի՝ Հայկական Լեռնաշխարհի անխտիր բոլոր շրջաններուն մէջ՝ առանց բացառութեան, ինչ որ յաւելեալ ապացոյց է, որ հայաշնչման ծրագիրի վերջնական նպատակը հայութիւնը վերացնելն էր իր հազարամետակներու հայրենիքին մէջ:

